

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БОРИСЕНКО М. О.,
аспірант кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Академія адвокатури України),
помічник судді
(Вищий спеціалізований суд України
з розгляду цивільних і кримінальних справ)

УДК 347.97

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ
В СУДОВІЙ СИСТЕМІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Статтю присвячено визначенню поняття єдності судового правозастосування й висвітленню сутності її ознак. Автором аргументовано, що під єдністю судового правозастосування розуміється досягнутий і підтримуваний результат однакової та правильної реалізації правових стандартів у правозастосовній практиці судових органів на основі дотримання права на справедливий суд із метою забезпечення верховенства права на всій території держави, а її ознаки є самостійними й взаємопов'язаними.

Ключові слова: єдність судового правозастосування, система судів загальної юрисдикції, судовий устрій, суд нижчої інстанції, суд вищої інстанції, тлумачення норм права.

Статья посвящена определению понятия единства судебного правоприменения и освещению сущности его признаков. Автор аргументирует, что под единством судебного правоприменения подразумевается достигнутый и поддерживаемый результат одинаковой и правильной реализации правовых стандартов в правоприменительной практике судебных органов на основе соблюдения права на справедливый суд в целях обеспечения верховенства права на всей территории государства, а ее признаки являются самостоятельными и взаимосвязанными.

Ключевые слова: единство судебного правоприменения, система судов общей юрисдикции, судоустройство, суд низшей инстанции, суд высшей инстанции, толкование норм права.

The article is devoted to the definition of the notion of judicial enforcement unity and highlighting the essence of its features. The author has given reasons to the fact that judicial enforcement unity shall be understood as the achieved and supported result of uniform and correct realization of legal standards in law-enforcement practice of judicial bodies on the basis of observance of right to fair court in order to provide the rule of law on the whole territory of state, and its features are independent and mutually connected.

Key words: judicial enforcement unity, system of courts of general norms, judicial system, lower court, highest court, interpretation of the law.

Вступ. Визнання в нормах Конституції України прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю й усвідомлення конструювання системи гарантій їх забезпечення в контексті правозастосування обумовлює потребу дослідження теоретичних засад єдності правозастосування. За такого підходу виникає необхідність комплексних і цілісних наукових досліджень у сфері правозастосування й забезпечення його єдності, оскільки саме правоза-



стосовна діяльність судових органів є потужним захисним редутом у питанні додержання прав і свобод людини.

Постановка завдання. Питанням однакового, одностайного, цілісного правозастосування судами України в наукових публікаціях приділено належну увагу. На них у дослідженнях звертали увагу такі вітчизняні автори, як С.В. Глушенко, І.Л. Невзоров, І.В. Юревич, Г.Л. Осокіна, О.Б. Прокопенко, П.М. Ткачук та інші дослідники. Водночас різноплановість наукових пошуків, неточність термінології щодо правозастосування призводить до різного тлумачення не тільки самого правозастосування в суді, а й до розуміння його важливості в аспекті значення як для судів нижчих рівнів, так і для вищих судових органів. У літературі існують різні погляди на те, яким саме повинно бути спрямування судового правозастосування через призму його єдності. Тому цілями статті визначено такі: 1) уточнити понятійний апарат єдності судового правозастосування; 2) дослідити ознаки судового правозастосування.

Результати дослідження. У наукових працях є різні погляди та способи визначення єдності правозастосування, наприклад однаковість, одностайність, подібність, аналогічність, цілісність, які лише на перший погляд є синонімами єдності. Для того щоб кристалізувати поняття єдності в розумінні цієї статті, розглянемо зазначену категорію в етимологічному сенсі та в контексті співвідношення єдності з іншими її визначеннями. В «Академічному словнику української мови» поняття «єдності» визначається як тісний зв'язок, згуртованість, цілісність, неподільність; поєднання в одному цілому, нерозривність зв'язку; схожість, цілковита подібність, спільність чого-небудь, зосередженість чогось в одному місці [1, с. 497]. У юридичній літературі єдність правозастосування визначається як єдине розуміння змісту юридичних норм усіма суб'єктами права та втілення їх у життя на всій території держави. Інакше кажучи, ця думка розуміється як єдине тлумачення норм чинного законодавства, а також як безумовна орієнтованість судів на розроблену модель вирішення справи. Тобто суд, розглядаючи справу, встановивши фактичні правовідносини між сторонами та визначившись із нормою права, яка підлягає застосуванню, повинен формально вирішити спір, виходячи із судової практики, яка склалася. Проте цей підхід, на нашу думку, є формалізованим і таким, який виключає можливість керуватися правами людини, загальноправовими принципами та шаблонізує кожен конкретну ситуацію.

Фахівці-юристи особливу увагу звертають на однаковість судової практики. Так, як зазначає І.В. Юревич, судова практика є своєрідним орієнтиром для правильного й однакового вирішення спорів, тлумачення та застосування чинного законодавства тощо [2, с. 94]. Проте, на нашу думку, правильно застосовувати норму права можна тільки в тому випадку, якщо її зміст правильно з'ясований правозастосувачем. Водночас досягнення правильного розуміння правової норми викликає низку дискусійних питань. У свою чергу Г.Л. Осокіна під єдністю судової практики визначає однакове тлумачення й застосування законів, що є наслідком однакової правової кваліфікації аналогічних юридичних справ [3, с. 724].

Вивчаючи роль Верховного Суду України в забезпеченні єдності судової практики, І.В. Юревич зауважує, що останній відіграє велику роль у забезпеченні одностайності розуміння законодавства України судами всіх інстанцій і юрисдикцій та однаковості його застосування. На думку автора, центром правозастосування серед органів судової влади України є Верховний Суд України, діяльність якого спрямована на вироблення обов'язкових для судів правових позицій, на спрямування судової діяльності в законне русло. У свою чергу правозастосовна діяльність повинна реалізовуватися на базі верховенства права, дотримання якого має вносити елементи належного регламентування й порядку в суспільні відносини, бути засобом їх цивілізованості. Крім того, І.Л. Невзоров вважає, що одним з основних завдань судової влади є правозастосування, а одним із його завдань – однакова практична реалізація поставлених цілей [4, с. 92]. Отже, у цьому контексті мова йде про однаковість, а не про єдність правозастосування.

У процесуальному законодавстві України однією з підстав для перегляду рішення суду касаційної інстанції є неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Така неоднаковість може полягати: а) у різному тлумаченні судами змісту й сутності правових норм, що призвело до різних висновків про наявність чи відсутності суб'єктивних прав та обов'язків учасників відповідних правовідносин; б) у різному застосуванні правил конкуренції правових норм під час вирішення колізій між ними з



урахуванням юридичної сили цих правових норм, а також їх дії в часі, просторі та за колом осіб, тобто різне незастосування закону, який підлягав застосуванню; в) у різному визначенні предмета регулювання правових норм, зокрема застосуванні різних правових норм для регулювання одних і тих самих правовідносин або поширенні дії норми на певні правовідносини в одних випадках і незастосуванні цієї самої норми до аналогічних відносин в інших випадках, тобто різне застосування закону, який не підлягав застосуванню; г) у різному застосуванні правил аналогії права чи закону в подібних правовідносинах.

Таким чином, у теорії права та практичній діяльності судових органів між поняттями єдності, однаковості, однастайності, цілісності ставиться знак рівності. Міркування ж науковців зводяться до того, що однакове, однастайне застосування судовими органами норм права є забезпеченням принципу законності й ідеальною моделлю правозастосування у світлі судово-правової реформи в Україні. Проте наведене розуміння єдності правозастосування є дискусійним і повністю не розкриває зміст цього явища.

Так, «Академічний словник української мови» тлумачить однаковість як таке, що нічим не відрізняється від усіх інших, таке ж саме. Однастайність розуміється як єдність, неподільність, вираження спільної волі. Під цілісністю мається на увазі внутрішня єдність, пов'язаність усіх частин, частин чого-небудь, єдине ціле [5, с. 232]. Співставлення цих понять із поняттям «єдність» свідчить про їх досить близьке змістовне навантаження. Разом із тим вбачається різниця їх лінгвістичного тлумачення, оскільки, наприклад, єдиною та цілісною може бути й неоднаковість в аспекті правозастосування, тобто визначена кількість судових рішень, пов'язаних між собою, проте водночас під час ухвалення яких судами неправильно застосовано норми права. Крім того, однакове правозастосування може бути неправильним, тобто фактично як продовжувана судова помилка.

Говорячи про однастайність та однаковість правозастосування, треба одразу ввести таку важливішу категорію, як правильність правозастосування, адже на практиці зустрічаються випадки, коли судами однаково, проте неправильно застосовано норми законодавства. Саме тільки однакове й правильне застосування норм права, на наш погляд, здатне забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення принципу верховенства права.

Тому єдність як категорія є більш широкою та включає в себе і єдине, і цілісне, і правильне, і однакове тлумачення судами норм права, однакове й правильне розуміння сутності правової норми, її змісту. Інші способи визначення єдності правозастосування, наприклад однаковість, цілісність, аналогічність тощо, є лише частиною єдності, одним із її визначальних критеріїв. Отже, у дослідженні пропонується використовувати поняття єдності правозастосування всіма судовими органами як правильне, однакове, однастайне, цілісне розуміння та тлумачення суддями (судами) норм права і їх застосування, що забезпечує принцип правової визначеності як один із фундаментальних аспектів принципу верховенства права, а також прогнозованість судового рішення та стабільність правового регулювання.

Виходячи з наведеного, необхідно визначити ознаки єдності правозастосування як юридичної категорії.

Важливим в аспекті подальшого дослідження вбачається розуміння наявності й сутності тлумачення правових норм як першої ознаки єдності правозастосування. На сьогодні в літературі використовуються різні критерії для поділу тлумачення норм права й виокремлення його видів. Найбільш розповсюдженою є класифікація тлумачення норм права за суб'єктами та за обсягом. Поділ тлумачення норм права за суб'єктами стосується роз'яснення змісту правових норм для інших. В аспекті цієї статті важливим є казуальне тлумачення норм права, зокрема судове тлумачення як його різновид. Судове тлумачення норм права здійснюють судові органи під час розгляду конкретних справ, яке знаходить свій вираз у судових рішеннях. Прикладом судового тлумачення є будь-яке судове рішення, яким встановлюються права й обов'язки сторін.

Другою ознакою єдності правозастосування ми вважаємо виключність здійснення правосуддя. Згідно зі ст. 124 Основного Закону юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а судочинство здійснюється Конституційним Судом України й судами загальної юрисдикції. Правосуддя – це діяльність судових органів у розв'язанні конфліктів у суспільстві, що мають правовий зміст. Специфіка діяльності судів полягає в тому, що застосування ними закону під час розгляду конкретних справ здійсню-



ється в певних процесуальних формах, а саме у формі відповідних судових процедур. Отже, судом у кожному випадку здійснюється тлумачення правових норм.

Отже, правосуддя здійснюється тільки спеціально уповноваженими (компетентними) державними органами – судами. Це має важливе значення для дотримання прав і свобод людини та громадянина, адже саме судова процедура найбільш повно гарантує дотримання законності, незалежності й неупередженості під час розгляду й вирішенні справи, а також виступає як самостійна ознака єдності правозастосування. Виключність правосуддя також передбачає, що акти правосуддя після набуття законної сили набувають загальнообов'язкового значення та підлягають виконанню, а скасовувати чи змінювати судові рішення можуть лише суди вищих інстанцій на підставі процесуальних норм із дотриманням гарантій в апеляційному, касаційному порядку та в порядку перегляду судових рішень Верховним Судом України.

Третьою ознакою єдності правозастосування, на наш погляд, є забезпечення права на справедливий суд. Саме право на суд в Україні закріплено на законодавчому рівні та передбачається низкою нормативно-правових актів. Статтею 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. передбачено, що кожен під час вирішення справи щодо його цивільних прав та обов'язків або під час встановлення обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Право на справедливий суд закріплено в Основному Законі України, відповідно до якого права й свободи людини та громадянина захищаються судом. Згідно зі ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб.

О.Б. Прокопенко зазначає, що право на суд є вужчим за змістом, виступає елементом права на справедливий суд і тотожним праву на звернення до суду. Термін «справедливий» має бути невід'ємною складовою формулювання цього права, оскільки він відображає важливі вимоги до процесуальної діяльності суду з вирішення юридично значущих справ і результатів судового розгляду. Також автор вказав, що термін «справедливий» відповідає загальноприйнятним цінностям людства, очікуванням суспільства щодо ролі суду й тенденціям міжнародно-правового регулювання [6, с. 68]. Таким чином, категорії «право на суд» та «право на справедливий суд» не є тотожними, оскільки суттєво відрізняються за своїм внутрішнім змістовним навантаженням, оскільки лише справедливий суд у змозі забезпечити необхідний захист прав та інтересів, вирішити справу відповідно до норми права, а також внутрішнього відчуття того, що саме так повинен бути вирішений спір.

Звідси постає четверта ознака єдності правозастосування – забезпечення права особи на повноважний суд. Право на повноважний суд, як і право на справедливий суд, закріплено на законодавчому рівні. Так, ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суд, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. Суддя розглядає справи, одержані згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону. На розподіл судових справ між суддями не може вплинути бажання судді чи будь-яких інших осіб.

Для розподілу справ в українських судових процесах запроваджена автоматизація розподілу, яка була розроблена й запроваджена для досягнення об'єктивного та неупередженого розгляду справ між суддями в межах одного суду за принципами черговості й рівності кількості справ для кожного судді. Незважаючи на проблеми функціонування автоматизованої системи та її недостатню ефективність, на сьогодні саме за допомогою цього інструменту забезпечується право особи на повноважний суд. Крім того, ця ознака єдності правозастосування судовими органами сприяє забезпеченню прав і свобод людини та громадянина під час здійснення правосуддя.

Ще однією ознакою єдності правозастосування є реалізація принципу *ratio decidendi* (у літературі це поняття визначається як обов'язкова частина судового рішення (прецеденту)). Виходячи з правової природи судового прецеденту, він характеризується тим, що рішення в конкретній справі є обов'язковим для судів тієї ж або нижчої інстанції під час вирішення аналогічних спорів або сприймається як зразок тлумачення закону, що не має обов'язковості. На підтвердження цього видатний французький компаративіст Р. Давид стверджує, що судовий прецедент – це рішення в конкретній справі, що є обов'язковим для судів тієї ж або



нижчої інстанції під час вирішення аналогічних справ або тих, які є зразком тлумачення закону, що не має обов'язкової чинності [7, с. 301].

Водночас будь-який прецедент містить дві складові: *ratio decidendi* та *obiter dictum*. Перша складова – це частина рішення, у якій викладаються норми права, на підставі яких було вирішено спір, та правові принципи, на основі яких суд прийняв відповідне рішення. Другою складовою судового прецеденту є *obiter dictum* (з латині – сказане мимохідь; часто вживається в множині – *obiter dicta*, а також у скороченому варіанті – *obiter* або *dicta*) – це поняття, що є похідним від загального (прецедентного) права [8, с. 770]. На відміну від *ratio decidendi* *obiter dictum* не створює певного правового принципу, що обґрунтовує рішення суду. Як правило, це міркування суду щодо питань, що не мають прямого відношення до предмета судового рішення, проте мають пояснювальний і загальний характер. Тому *obiter dictum* судового рішення може мати різні форми, зокрема ті, які не були застосовані під час вирішення справи, та ті, що виконують допоміжну роль під час розв'язання спору, хоча при цьому й не стають частиною *ratio decidendi*. Отже, прецедент як правове явище застосуванню не підлягає, оскільки важливим у юридичному значенні є норма або принцип, покладені в основу рішення. Наведене структурується в таку схему: правові норми та принципи, знаходячи матеріальний зміст, являють собою *ratio decidendi*, формою якого є судові рішення. Виходячи із цього, саме *ratio decidendi* має визначальне значення, позаяк є фундаментом сутності рішення в справі.

У такому розумінні необхідно співвіднести поняття «правова позиція» і *ratio decidendi*. У літературі під правовими позиціями розуміється певні правові погляди, певне розуміння правової ситуації [9; 12]. Зауважимо, що термін «правова позиція» хоч і часто використовується в судових рішеннях, однак законодавчо не визначений. Водночас правові позиції судових органів уособлюють їх ставлення до певних правових ситуацій і проблем, що мають закріплення в судових рішеннях. У такому сенсі правова позиція є результатом аналізу аргументів і висновків суду, що утворюють інтелектуально-юридичний зміст судового рішення. Як уже зазначалося, судовим прецедентом у його класичному розумінні є рішення, що містять сформульовану судом загальноправову норму (*ratio decidendi*), яка є основою рішення і якої повинні дотримуватися суди нижчих інстанцій під час розгляду аналогічних (подібних, типових) справ. Тому правові позиції як принципи, що покладені в основу рішення, є обов'язковими для застосування в аналогічних ситуаціях усіма іншими суб'єктами права.

На цій підставі процесуальне законодавство оперує інститутом обов'язковості судових рішень Верховного Суду України. Наприклад, у ст. 3607 ЦПК України зазначено, що висновок Верховного Суду України щодо застосування норм права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених п. п. 1 і 2 ч. 1 ст. 355 цього кодексу, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. При цьому законодавець констатує, що висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції під час застосування таких норм права. Разом із тим суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Виходячи з того, що норми процесуального законодавства на рівні рішень Верховного Суду України фактично стверджують наявність судового прецеденту, то правова позиція являє собою не що інше, як *ratio decidendi*. З урахуванням наведеного, зважаючи на обов'язок вищих спеціалізованих судів щодо систематизації і забезпечення оприлюднення правових позицій із посиланням на судові рішення, у яких вони були сформульовані, у контексті єдності правозастосування необхідною є наявність правової позиції, викладеної в рішеннях судів касаційної інстанції та Верховного Суду України. Таким чином, шляхом реалізації принципу *ratio decidendi* виокремлюється самостійна ознака єдності правозастосування, а саме наявність у судовому рішенні правової позиції.

Висновки. Отже, під єдністю судового правозастосування розуміється досягнутий і підтримуваний результат однакової та правильної реалізації правових стандартів у правозастосовній практиці судових органів на основі дотримання права на справедливий суд із метою забезпечення верховенства права на всій території держави.

Ознаками єдності судового правозастосування необхідно визначити такі: 1) необхідність тлумачення правових норм; 2) здійснення правосуддя винятково судовими органами;



3) забезпечення права на справедливий суд; 4) забезпечення права на повноважний суд; 5) реалізація принципу *ratio decidendi*, тобто наявність у судовому рішенні правової позиції. Усі наведені ознаки єдності правозастосування є самостійними та взаємопов'язаними.

Список використаних джерел:

1. Академічний словник української мови : в 11 т. / авт. кол. : А.П. Білоштан, М.Ф. Бойко, В.П. Градова, Г.М. Колесник, О.П. Петровська, Л.А. Юрчук. – 1971– . – Т. 2 : Г–Ж. – 1971. – 522 с.
2. Юревич І.В. Єдність судової влади : [монографія] / І.В. Юревич. – Х. : Право, 2014. – 263 с.
3. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Особенная часть / Г.Л. Осокина. – М. : НОРМА, 2007. – 960 с.
4. Невзоров І.Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І.Л. Невзоров ; Нац. ун-т внут. справ. – Х., 2003. – 196 с.
5. Академічний словник української мови : в 11 т. / авт. кол. : А.П. Білоштан, М.Ф. Бойко, В.П. Градова, Г.М. Колесник, О.П. Петровська, Л.А. Юрчук. – 1971– . – Т. 11 : Х – Я. – К. : Наукова думка, 1980. – 840 с.
6. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / О. Б. Прокопенко ; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. – Х., 2011. – 211 с.
7. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жофре-Спинози ; пер. с франц. проф. В.А. Туманова. – М. : Прогресс, 1997. – 496 с.
8. Словник іншомовних слів / ред. О.С. Мельничук. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1974. – 775 с.
9. Ткачук П.М. Правові позиції Конституційного Суду України / П.М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 10–21.

